

ЗМІ та деякі проблеми поліетнічності в російській столиці

Віра Малькова

УДК 070.1:316.347+316.454.52(470–25)

Vira Malkova. The Mass-Media and Some Polyethnicity Problems in the Russian Capital

The article shows the modern problems of the interethnic communication between the natives of Moscow, the Russians and the other ethnically different new-comers. Analyzing the facts, ideologems and mythologems, commentaries and specific lexical forms in the mass-media the author puts a lot of issues concerning the organization of the megalopolis polyethnic life.

Keywords: polyethnicity, tolerance, the Russians, the ethnical Russians, Moscovites, national minorities.

Вера Малькова. СМИ и некоторые проблемы полиэтничности в российской столице

В статье рассматриваются современные проблемы межэтнического общения коренных москвичей, русских и приезжих других национальностей. Автор, анализируя факты, идеологемы и мифологемы, комментарии, особые лексические формы в печатных СМИ, затрагивает много проблем в организации жизни большого полиэтничного мегаполиса.

Ключевые слова: полиэтничность, толерантность, россияне, русские, москвичи, национальные меньшинства.

Інтенсивна міграція населення в Росії – одна з помітних особливостей пострадянського періоду. Основна причина переїзду людей на нові місця – бажання поліпшити своє життя – цілком зрозуміла. Однак переміщення, переважно до великих міст, значних мас населення, найчастіше представників різних етнічних і релігійних груп, створює чимало проблем для приймаючої спільноти. Відкрите або приховане протистояння місцевого населення, яке не завжди готове до змін (що пов'язані з прибуттям нових мешканців, з одного боку, і мігрантів, нерідко об'єднаних у формальні чи неформальні групи за етнічною або релігійною ознакою – з другого), стає майже неминучим. Сьогодні це помітно не лише у великих і середніх містах, куди спрямований основний потік приїжджчих, але й у невеликих селищах, де приїжджі особливо виділяються як активні й енергійні люди на тлі збіднілого, не влаштованого й фактично пасивного місцевого російського населення.

Засоби масової інформації, які щодня висвітлюють життя росіян, як і їхні власники та спонсори (за якими стоять представники різних політичних груп), звичайно, не можуть залишати поза увагою складні міграційні питання. Вони, зацікавлені у впливі на масову свідомість, використовують у своїх інтересах непросту соціальну й поліетнічну ситуацію, яка склалася в регіонах. Наші дослідження засвідчують, що інколи ЗМІ не лише підтримують ідеї інтеграції й адаптації мігрантів до нового для них середовища, але нерідко, навпаки, нагнітають невдоволення місцевих мешканців іншопольтурними «прибульцями». Можна було б не надавати цьому такого значення, аби діяльність ЗМІ так суттєво не впливала на масові уявлення й міжетнічну свідомість населення, на його погляди й поведінку, необ-

ґрунтовано підсилюючи міжетнічне протистояння в російських регіонах. Вплив ЗМІ на масову свідомість і поведінку людей дедалі частіше підтверджується не лише спостереженнями, але й у наукових дослідженнях у всьому поліетнічному світі. Це яскраво демонструють передвиборні кампанії в регіонах, це засвідчує і неабияка зацікавленість рекламодавців, що фінансують послуги ЗМІ у великих розмірах¹. Це позначається й на настроях людей, які дивляться телепередачі, читають пресу та слухають радіо.

У запропонованій статті представлено деякі результати нашого дослідження столичних російських газет, що висвітлюють поліетнічну ситуацію в Московському регіоні². Тут слід відзначити, що результати аналізу цих видань становлять інтерес і для інших регіонів, адже діяльність московської преси багато в чому є визначальною для всієї журналістики країни. Дослідження регіональних ЗМІ засвідчують, що вони багато в чому прагнуть наслідувати столичні видання (запозичують у них нові інформаційні технології, використовують новаторські підходи у висвітленні місцевих сюжетів).

У цьому дослідженні, в основу якого покладено принципи поваги до прав людини, непримиренність щодо будь-яких проявів расизму, ксенофобії й екстремізму на етнічному та релігійному ґрунті, інформація газет розглядається з різних позицій. З одного боку, вона аналізується як фіксація реальної поліетнічної ситуації в Москві, і в Росії загалом. А з другого, – як цілеспрямоване висвітлення цієї реальності в пресі. Важливо підкреслити, що формування масової толерантної або конфліктної свідомості, на яку впливають і засоби масової інформації, відбувається не лише за рахунок трансльованої ними «мови ворожнечі», але також і за

допомогою «мови миролюбності». Ця мова злагоди, миролюбності, громадянської солідарності й культури миру передається московською пресою до масової свідомості за допомогою різних інформаційних прийомів: через повідомлення про **факти**, шляхом озвучування й тиражування позитивних **ідеологем і міфологем**, завдяки використанню авторських **коментарів**, особливих **лексичних форм** та ін.³ Джерелами дослідження є найбільш популярні столичні газети: «Московский комсомолец» («МК»), «Аргументы и факты. Москва» («АиФМ») і «Московская правда» («МП») за 2006-й і наступні роки.

У ході вивчення матеріалів було виявлено, що тема поліетнічності сучасної російської столиці стала в московській пресі однією з провідних (за частотою звертання до неї й за різноманітністю сюжетів). У газетній інформації, поза сумнівом, відчутним є розуміння авторськими колективами необхідності міжнародного миру, спокою в столичному регіоні й країні в цілому, пом'якшення міжетнічної напруженості й важливості формування позитивних масових уявлень співгромадян у міжетнічному спілкуванні. Результати наукового аналізу популярних московських газет репрезентують переважно толерантний підхід їх авторів до таких людських цінностей, як миролюбність, гуманізм, милосердя, співчуття.

Яскравою особливістю журналістської практики страдянського періоду в Росії можна вважати те, що основні проблеми поліетнічності в столичному мегаполісі (як і в усій країні) творці сучасної газетної інформації вбачають у не зовсім вдало організованій міграційній ситуації. Саме на її обговоренні й зосереджено зазвичай суспільну увагу. У столичних виданнях досить виразно акцентовано ідею про те, що в такому мегаполісі, як Москва (який за своєю історичною, культурною та психологічною основою, без сумніву, усе ще залишається російським), у зв'язку з інтенсивною міграцією формується і зростає нова величезна багатокультурна спільнота, яка вміщує, крім росіян, представників багатьох національностей, рас, віросповідань. Відзначимо, що зростаюча поліетнічність великого міста репрезентується пресою для масової свідомості не тільки як унікальна, неминуча для нашого досвіду даність, але і як природне та типове для сучасних мегаполісів світове явище. Дослідження фіксує наявність у пресі ідей про необхідність інтеграції всіх мешканців Москви в єдину міську спільноту, незалежно від їх етносу, релігії та раси.

Поліетнічність столиці представлено в пресі через інформацію про населення, про московську топоніміку, архітектуру, численні матеріали про історію та культуру російської столиці, про традиції минулого й спосіб життя городян, а також через інформацію про різноманітну поліетнічну інфраструктуру міста. Поліетнічність міста репрезентується пресою також через стосунки різних груп москвичів: старожилів і приїжджих (мігрантів), представників різних культур, релігій, національностей і рас. У цілому столична преса дійсно зображує досить різноманітну картину поліет-

нічної Москви – сучасного міста, одного з найбільших мегаполісів світу. Однак не можна не помітити, що поліетнічна й поліконфесійна ситуація в Росії, зокрема, в її столиці, представлена ЗМІ не лише з позицій толерантності.

«Москва – переважно російське місто»

Постійними темами сучасної московської преси є кількість населення столиці й країни, етнічний склад, який швидко змінюється, та інформація про легальних (і особливо – про нелегальних) мігрантів. За відсутності точних відомостей, преса пропонує «експертні оцінки» й припущення, що породжує багато неточностей і суперечностей в оцінках, а також міфів, і справляє не завжди позитивне враження на масову свідомість і установки населення. Тут, безумовно, важливим є контекст, у якому подано цю інформацію: позитив і користь від цих процесів або тривога й стурбованість. За допомогою кількісних даних про приїжджих через пресу поширюється ідея про вливання до столичного середовища нових величезних груп мешканців і про те, що цей процес – природний, постійний, певною мірою вже впорядкований і що він триватиме далі. Москва й москвичі представлені для масової свідомості як динамічна поліетнічна міська спільнота, яка розвивається. Проте дослідження зафіксували, що, інформуючи москвичів про кількість приїжджих, автори публікацій часто не лише не приховують, але й підкреслюють суспільну тривогу та заклопотаність цим фактом, що, без сумніву, розбурхує масову свідомість городян.

Тема «російськості» столиці й Росії, тема російського народу та його культури, тема його історичного минулого й майбутнього стала впродовж останнього часу в московській пресі досить виразною. Особливо часто вона озвучується в газеті «Аргументы и факты» і в її московському додатку. Аналіз публікацій виявив, що одним з аспектів висвітлення є утвердження в суспільстві ідеї «Москва (Росія) – наша (російська)». Ця ідеологема, наявна в масовій свідомості етнічних росіян багато століть, у різній формі, хоча й не так прямолинійно, озвучується також сучасною столичною пресою. Помічено, що тривога про збереження російського народу, його цінностей, у тому числі і його культури, пам'яток, його міст і території, а найголовніше – його генофонду, у зв'язку з незапланованою міграцією, безумовно, простежується в московських газетах. Тут важливо підкреслити, що подібне явище, тобто занепокоєння громадськості з приводу збереження своєї країни, свого народу та його історико-культурних особливостей, упродовж останніх десятиліть виявляється майже в усіх страдянських республіках, що відстоювали на межі століть свій національний суверенітет. І воно видається цілком природним.

Використання ЗМІ цієї ідеї (що підтримує етнічну ідентичність величезної маси російських мешканців мегаполіса) саме в Москві (це важливо й для всієї Росії) є позитивом. Люди будь-якої національності, так само як і будь-якого соціального статусу, мають право захищати свої основні цінності, які вони зберігали та примножували протягом століть і далі переда-

дуть нащадкам. Представляючи населення міста (поки що понад 80%), російські москвичі (як і всі інші мешканці) повинні жити тут упевнено й не турбуватися про свій статус і майбутнє своїх дітей. Ідеологами (носіями й розповсюджувачами) цієї ідеї є журналісти, діячі культури, експерти. Аналіз матеріалів газет засвідчив, що серед прихильників ідеї «російськості» помітне місце займають авторитетні представники російської інтелігенції, чия думка має важливе значення для співвітчизників.

Але в пропаганді цієї ідеї є й інший бік: певне протистояння кількісно домінуючого російського населення регіону (інакше кажучи, «господарів») та представників інших культур («гостей»). На сторінках газет виявляється незгода прихильників і супротивників ідеї необхідності міграції. Деякі журналісти досить рішуче прагнуть спростувати аргументи й міфи на захист іншокультурної міграції, що їх розповсюджують інші автори. Однак, підсумовуючи викладене, зазначимо, що за всієї гостроти й невирішеності багатьох міжетнічних проблем досліджувані газети (за нашими спостереженнями) і в цій темі не виходять за рамки толерантності. Можна сказати, що вони буквально балансують на межі. При цьому важливо відзначити й те, що преса акцентує увагу не так на етнічних проблемах російських москвичів, як загалом на належності постійних мешканців до московської спільноти.

Однак не можна не помічати й того, що проблема Москви як загальноросійська та етнічноросійська, навіть незалежно від діяльності ЗМІ, дуже хвилює і експертів, і населення. ЗМІ, що також відображають масові (і групові) настрої та інтереси, по-своєму «підтримують» цей неспокій представників російського етносу.

Образ «ми – росіяни» в московській пресі

Не можна не помітити, що московські газети як видання для мешканців Москви (переважно – росіян) і для росіян (більша частина з яких – теж етнічні росіяни) з власної та чужої волі присвячують значну частину інформації формуванню етнічної (російської) і громадянської (загальноросійської) самосвідомості населення.

Це відбувається з використанням різних інформаційних технологій, зокрема, за допомогою:

1) ідей (ідеологем) і міфологем, як етнодиференціюючих, так і поєднуючих;

2) характеристик (стереотипи етнічних росіян і «росіян», образ народу і його країни, його культура, історія);

3) питань і роздумів про сутність нації, про сьогодення й майбутнє нашого життя;

4) закликів і порад щодо того, що росіянам потрібно зробити, щоб поліпшити життя. Подібні мобілізаційні заклики взагалі рідкісні в будь-якому газетному виданні. У московській пресі вони теж трапляються не дуже часто (у середньому – у кожній десятій-дванадцятій публікації про росіян). Наведемо кілька прикладів: «Нам потрібно нарешті побажати, щоб у країні припинилося публічне телезнуцання над російською куль-

турою, над російською мовою, над душею російського народу. Тільки тоді нас поважатимуть у світі. У XXI столітті ми – росіяни – повинні відродитися, повернувшись до нашого споконвічного шляху Великої держави. Влада повинна негайно кинути на порятунок усі ресурси й розум нації»;

5) російських національних цінностей. Це одна з груп матеріалів, що поєднують елементи інформації, найважливіші для формування масових уявлень про етнічну спільноту (їх у пресі досить багато);

6) інформації, що зачіпає етнічні почуття росіян – гордість, громадянське почуття, почуття гідності, честь, образи, національний біль. Подібні елементи інформації трапляються майже в кожній публікації про російський народ;

7) особливих лексем і виразів (вони трапляються відносно рідко, у середньому в кожній третій-четвертій публікації про росіян). Це так само як ідеологеми, не тільки етнодиференціюючі, але й об'єднуючі елементи тексту, наприклад: *московити / москвичі / наша Московія / наша Батьківщина / держава / Вітчизна / Росія / наша власна країна / сини країни та ін.*;

8) порівнянь росіян з іншими народами. Такі елементи інформації зафіксовані в середньому в кожній п'ятій публікації.

Авторами більшості цих публікацій є журналісти (переважно в «МК»), діячі культури (частіше в газетах «АиФ» та «АиФМ»): художники, артисти, письменники, зрідка – політики. Московські журналісти дійсно нерідко звертаються до проблем російського народу, ведуть мову про його характеристики, про минуле та майбутнє. Досить емоційно, хоч і по-різному, пишуть про це В. Костиков, К. Кудряшов («АиФМ»), А. Минкін («МК») та інші журналісти.

Деякі публікації газет дійсно зосереджують увагу читачів на проблемах російської етнічності, нагадуючи значній частині москвичів про їхню належність до великого народу, про його минуле, сьогодення та майбутнє. Подібні матеріали допомагають підтримувати й акцентувати увагу на російській етнічній ідентичності й громадянстві мешканців російської столиці, навмисно не виділяючи їх з-поміж москвичів. Усе це відбувається приблизно так само, як і в ЗМІ інших регіонів країни, які було прийнято називати «національними». ЗМІ будь-якого міста й регіону (а вони сьогодні майже всі багатонаціональні), скрізь приділяють особливу увагу так званім «титольним» етносам, які дали назву певному регіону. Московська преса, на нашу думку, у цьому за багатьма ознаками залишається навіть в ар'єргарді, не акцентуючи, наприклад, на вимогах переваг за національною ознакою для частини московського населення.

На нашу думку, на підставі цих матеріалів не можна сказати, що в московських газетах навмисно пропагуються національні стереотипи росіян. На жаль, переважна їхня частина – негативні характеристики, які нагадують більше про вади, ніж про чесноти російського народу. Заїхньої допомоги росіяни нерідко дізнаються про себе щось добре, але частіше – неприємне.

І це – одна з помітних особливостей російської преси: представляти себе для масової свідомості з гіршого боку. Такого, за нашими спостереженнями, немає в російськомовній пресі в жодній країні.

Не можна не зауважити, що й у цьому масиві інформації ми майже не виділили ідеологічного відмежування російських москвичів від усіх інших. Поділ простежується лише за віссю *москвичі – мігранти*. І ці сюжети в пресі, як і раніше, пов'язані з ідеєю втрати Москвою її зовнішнього вигляду, її культури й звичного для москвичів способу життя.

Узагальнений образ «ми – росіяни» у зображенні ідеологів складається з багатьох компонентів. Це, як і в інших групах структурованої нами газетної інформації, особлива лексика, ідеологеми, стереотипи, цінності, колективні цілі й багато іншого, що може сприяти ідеологічному об'єднанню населення в єдину російську спільноту з єдиними завданнями й цілями та зі спільним сьогоденням і майбутнім. Цей образ формується насамперед з інформації про населення країни та про саму країну. Наведемо деякі фрагменти лексичної характеристики нашої спільної країни [Росії. – Ред.], що трапляються в газетних текстах: *велика держава Росія / Батьківщина / Росія-матінка / Вітчизна / держава / імперія / і найчастіше – країна (наша країна, ця країна)*.

Конструюючи в масовій свідомості образ країни (Росії), газети розповідають про те, чим росіяни можуть пишатися, що в них позитивного та що їх об'єднує: *це величезна територія країни, її розмах і велич, простори; надра, ресурси Росії, багатства; наша історія, Кремль і собори, російський прапор; люди, російські таланти, розумні люди, російські жінки, російська душа, російська культура, мова; сімейні цінності, а також чесність, відданість, самопожертва, жертвність, мужність; совість, працездатність, гордість і самоповага; дружба й гостинність, старанність, терпіння, самокритика; доброта, працьовитість на Русі; перевага над іншими*.

Основні цінності, пов'язані з країною, що також об'єднують нас [росіян. – Ред.] у російський народ, це: *гордість за нашу країну, за Батьківщину, патріотизм, престиж країни, прагнення до величчю духу, готовність боротися за спільну справу, віра батьків, пошук національної ідеї, потяг до пошуку сенсу життя, особливе жадання духовності, особливий російський стандарт, позитивна відмінність від інших народів, віра у світле майбутнє, національна хвацькість*.

Сучасні автори не забувають про перераховані цінності, утверджуючи їх у масовій свідомості, хоч і вкрай рідко. Вважаємо, що цю позитивну працю з формування моральної людини, російського громадянина необхідно в наш час особливо посилити, зробити одним із важливих напрямів у діяльності російських ЗМІ.

Безумовно, привертають увагу й ідеологеми присвячені цінностям понять «ми» і «наша країна». Ось деякі приклади: *у нас надто велика країна, уповільнені ритми, пекельне терпіння, яке нікому не снилося; те, що ми ще в чомусь попереду всієї планети – це міф, який працює на руйнування країни; зараз ми перебуваємо в*

стадії руйнування, але й це нормально; населення Росії виживає, а не живе; збереження народу влада не займається; Росія вимирає; зменшення населення Росії вигідне так званій еліті – усім, хто має доступ до нафтової годівниці. Що менше народу в Росії, тим більше дістанеться їм; що ж братам-слов'янам залишається, щоб відбити цю демографічну агресію? – тільки терміново розмножуватися самим; якщо відродиться село – будуть і діти; справжні чоловіки – російські багатирі – в Росії перевелися; розумні люди на Русі, слава Бозу, ніколи не переводилися; ми культурні, але не цивілізовані; ми «розмили» культуру предків; у нас не вистачає духу поглянути на себе у дзеркало; нас спотворила радянська система; колишне уявлення, що діти «переростуть» батьків, об'єднувало, а сьогодні з російської бідності піднімаються одиниці; майнове розшарування роз'їдає єдину націю; якісь ми невмілі; ось у мусульман за кордоном... за наркотики – страта, а у нас...; споконвіку в крові тих, хто населяє Росію, була і залишається схильність до крадіжок, корупції, п'яних бешкетів; чому в нас стільки поганого?; у Росії ще дві біди: корки та пляшки; у Росії навіть птахи вмирають від перепою; ми переповнені образами не тільки на себе, але й на весь світ; чиновники заохочують іногородців, а не нас; почуття туги, тривоги, відчуття краю прірви; усюди злодії... цілі юрби злодіїв; це просякнута ненавистю країна; у Росії, що пухне від нафтодоларів, немає коштів на нові літаки; Росія йде не туди; Росія, віддай борги!; так, ми живемо в бруді та лайні, але ось прийде «чорний орден» – фашисти, і лише тоді ми зрозуміємо, що таке справжній жах; нас навряд чи чекають затишні цивільні будні; країни Співдружності економічно залежні від Росії, але про політичні вигоди із цього Росія дбає, м'яко кажучи, украй незадовільно; Росія – база енергоресурсів країни, дійсно відіграє роль в енергобезпеці світу; ми посідаємо перше місце у світі в міжнародній торгівлі природним газом і друге місце як експортер нафти й нафтопродуктів; ми хочемо, щоб нас бачили, чули, любили, принаймні – боялися в кожному куточку світу; усе владнається і повернеться на свої місця; уявлення москвичів про Росію деформовані.

Тут наведено лише незначну частину ідеологем, виділених нами з публікацій газет 2006 року. Їхні автори – відомі журналісти, актори, режисери, письменники. Картина, м'яко кажучи, неприваблива. Образ «ми» й образ «наша країна», що репрезентовані сучасною столичною пресою, у більшості випадків залишаються негативними. І хоча не можна не помітити, що в публікаціях мова йде в цілому про населення країни, проте в авторів вийшло воно (іноді з власної волі, а іноді з чужої) майже завжди асоціюється з російським народом. Преса зображує не країну багатьох народів і культур, а країну, де живуть і бездумно керують росіяни. Які національні почуття, яка національна гідність можуть формуватися в найчисленнішого народу країни під впливом подібних ідеологем, що нав'язуються людям (утому числі й москвичам) у різних формах?! Чим у такому разі можна об'єднати мешканців Росії в єдину спільноту? – Лише образами, лише загальним розчару-

ванням і протестом проти такої реальності та представлених пресою замальовок безвихідного російського життя! Можна заперечити, але ж це реальність, і все, про що йдеться в газетах – це необхідний аналіз і конструктивна критика дійсності.

Тут знову постає питання про суспільну роль ЗМІ. Чимають вони виконувати об'єднуючу, у чомусь оптимістичну й позитивно мобілізуючу функцію, а не лише руйнівну? Тобто, чи мають ЗМІ у нових пострадянських умовах виконувати певні ідеологічні функції чи ні? Насамперед ідеться про виховання у громадян країни патріотизму, громадянської позиції, любові до своєї країни, до її історії, готовності відстоювати її цінності й зберігати її досягнення. Вважаємо, що зазначеним виданням (і іншим російським ЗМІ) важливо постійно пам'ятати також про позитивний бік багатьох суспільних процесів, важливо докласти зусиль, щоб спрямовувати частину інформації на формування позитивних уявлень росіян про себе і про свою країну, повернути їм упевненість у собі, у своїх силах, у своєму майбутньому. Необхідно знаходити певні «опори» для формування громадянської ідентичності та громадянської солідарності. Такими ідеологічними «опорами» можуть бути російська державність, символіка, російська історія, російські герої всіх національностей, російські досягнення минулого, сьогодення та майбутнього. Потрібні ідеї для згуртування населення навколо єдиних загальнодержавних (або регіональних) цілей і задумів, загальних позитивних завдань. Пригадаймо цілину, великі будівництва, освоєння космосу та будівництво нової Росії. Потрібні творчі завдання для держави, які могла би підтримати преса.

Про представників інших національностей Росії таких матеріалів у досліджуваних виданнях майже немає. Московський читач не може дізнатися з газет про те, хто і як живе за межами його регіону. Про інших мешканців країни він може довідатися тільки з розповідей родичів та із ситуацій, пов'язаних з московськими мігрантами. Розглянемо це питання.

Географія московської міграції

У газетних публікаціях простежується основний склад населення поліетнічної Москви, який репрезентують читачам сучасні ЗМІ. Це – росіяни, українці, євреї, татари, білоруси, вірмени, азербайджанці, грузини, китайці, в'єтнамці та ін. За термінологією преси, це приїжджі з Узбекистану, Таджикистану, України, Грузії, Молдови, Китаю, В'єтнаму. Згадки про національний склад населення переплітаються в пресі (як і в масовій свідомості) з повідомленнями про нескінченний потік до столиці мігрантів майже з усіх куточків країни й світу.

Як виявлено нами в ході дослідження преси протягом тривалого періоду, тема етнічної мозаїки майже ніколи не залишається в московських ЗМІ без уваги. Вона з'являється в різних публікаціях: в інтерв'ю з чиновниками, у розмові з експертами (з політиками, з ученими), у листах до газети. Іноді ці дані озвучуються на спеціальних брифінгах і прес-конференціях. Іноколи інформація про етнічну батьківщину приїжджих безпосередньо не стосується Москви. Але вона вміщена

в московські видання, висвітлює схожу ситуацію в інших регіонах країни, доповнює картину інтенсивного пересування «гостей» по Росії й не залишається непоміченою також і московським читачем. У публікаціях про національний склад приїжджих лунає занепокоєння ідеологів, пов'язане з майже некерованим процесом прибуття мігрантів до Москви й до країни: *«У Росії така сама ситуація, як і у Франції. Ми визнаємо, що приїжджі з Кавказу, Середньої Азії, В'єтнаму та Китаю є величезною проблемою, що викликає сильне роздратування в населення. Їх занадто багато...»*.

Таким чином, газетні повідомлення, присвячені кількості населення столичного регіону (постійного та приїжджого), так само як і кількості різних етнічних груп сучасних москвичів та їх представництва серед міського населення, не можна вважати беззаперечними й достовірними. Їх слід охарактеризувати як приблизні, часткові, несистематизовані, інколи неузгоджені, а часом навіть помилкові. І справа тут не лише в недбалості журналістів і експертів, у недоліках роботи статистичних та інших органів, що опікуються мігрантами. Постає питання: чи повинна преса подавати точну інформацію про національність або віросповідання людей, які мешкають у регіоні?

Тут доречно пригадати певне роздвоєння підходів теоретиків ЗМІ, що визначають їхні функції й стратегію. У чому полягає основне завдання засобів масової інформації – у простому поширенні інформації про реальні події й проблеми чи у своєрідному, необхідному для комунікатора та його спонсорів, відображенні цих явищ у масовій свідомості? Поки що в пресі й у решті ЗМІ трапляються недостовірні відомості щодо кількості й етнічного складу населення Московського регіону (як і країни в цілому). І ці дані в різних формах (що не завжди толерантні і до місцевих, і до приїжджих) поширені в уявленнях росіян. За їхньої допомоги ситуація не прояснюється, але зростає тривога населення про нормальне існування, майбутнє своїх дітей, своє місто й свою країну (наприклад, за наполегливого впровадження до масової свідомості ідеї про те, що в місті стає дедалі більше «їх» і менше «нас»). Поява великих і згуртованих груп представників окремих національностей, про що також досить часто повідомляє преса, ще більше хвилює населення, яке звикло до свого способу життя й не бажає протягом короткого терміну переорієнтуватися відповідно до іншої культури й інших релігій. Утім, якщо немає достовірної інформації про кількість населення та його окремих груп, то й управління ними не може бути ефективним.

Етнопрофесійна спеціалізація москвичів

Журналісти, які висвітлюють цю тематику в пресі, як і впродовж попередніх років, розглядають спеціалізацію приїжджих і за національною ознакою (нерідко спираючись на «глухі» джерела), і створюючи професійні стереотипи етнічних груп у масовій свідомості. Наскільки ця група газетних матеріалів щодо етнопрофесійної спеціалізації приїжджих (мігрантів) є інформативною, а наскільки – пропагандою? Заглиблюючись у тему, автори публікацій нерідко натякають на моно-

полію представників окремих національностей у різних сферах життя міста (у фінансах – євреї, у гральному бізнесі – грузини, у московській ринковій торгівлі – азербайджанці і т. п.). За допомогою ЗМІ населення Москви помічає зосередження приїжджаних уважливих галузях торгівлі й постачання, а також прибирання вулиць, дворів, ремонту доріг та ін. Преса широко ілюструє цю тему.

Факт етнопрофесійної спеціалізації (насправді та згідно з пропагандою), якому особливу увагу приділяє преса, також спричиняє певне занепокоєння городян. Тривога щодо контролю ринків Москви вихідцями з Азербайджану й деяких інших країн, тобто щодо монополізації ринкової торгівлі однією етнічною (або територіальною) групою, озвучується в ЗМІ найчастіше. Очевидно, ця не вирішена й хвилююча для багатьох мешканців проблема (вона існує насправді, але певним чином представлена пресою для масової свідомості) не сприяє інтеграції приїжджаних конкретних національностей до московської спільноти. Реально не вирішена, вона розбухується в пресі, якою б толерантною остання не була.

На жаль, газетні матеріали дійсно можуть формувати не дуже привабливий образ представників різних національностей, що мешкають у Москві. Ці люди, хоч і роблять корисну для міста роботу, але, з одного боку, справляють враження покірних, знедолених і беззахисних, викликаючи не так співчуття, як байдужість, а з другого боку, вони стають причиною обурення й протестів унаслідок неадекватної поведінки щодо москвичів, місцевих законів і звичаїв. Так само через цю інформацію до масової свідомості мешканців регіону передається не лише ідея вигоди для міста присутності мігрантів, але й занепокоєння москвичів щодо стосунків з «новомігрантами», щодо майбутнього їхнього міста.

Висвітлення проблем поліетнічної Москви й Росії

Дослідження фіксують, що московські видання, безумовно, конструюють у масовій свідомості такий образ: «Ми [росіяни. – Ред.] – поліетнічна спільнота». Більшість матеріалів про поліетнічність Москви й Росії поділяються не на дві протилежні групи. Одна група авторів публікацій (ідеологів) займає таку позицію: *Москва поліетнічне місто, таким воно і має залишатися. Мігранти нам необхідні, тому ми повинні їх приймати й уживатися з ними.* Інша група газетних авторів висловлює думку, що *Москва – це місто російської культури, хоча в ньому дійсно жили й живуть люди різних національностей і релігій. Це місто – історично російське, багатовікова столиця Росії, і воно має залишатися таким, у якому домінує російська культура, де зберігається утверджений століттями, хоча й модернізований, спосіб життя, де має розумно здійснюватися демографічна політика й де можна обійтися без такого величезного й некерованого потоку мігрантів, до того ж нелегальних.* Висвітлюються в пресі також і проміжні позиції, і мінливі «позиції маятника», у яких самі автори не можуть запропонувати чітких виходів і не знають, як орієнтувати читачів.

Визнання у ЗМІ факту, що «Ми – москвичі – це насамперед росіяни», і рідкісне виокремлення його в москов-

ській пресі – один із заспокоїливих чинників для кількісно домінуючої в місті етнічної групи. Одна з важливих ідей, яка, на наш погляд, справедливо наведена столичними газетами від імені росіян і всіх москвичів, полягає в тому, що корінні мешканці не повинні страждати від прибування до їхньої країни й до їхніх міст приїжджаних з усього світу.

Водночас аналіз газетної інформації засвідчив, що в пресі існує (хоча й украй рідко трапляється, не всіма прийнята поки що) ідея невідворотності та необхідності зростання поліетнічності в місті. Її автори впроваджують до масової свідомості думку, що всі мешканці міста будь-якої національності мають звикати до мирного співіснування представників різних етнічних груп у московському й російському просторі. Цю думку, поки що дуже несміливо, доносять до масової свідомості не лише деякі журналісти, але й вчені, які спеціально осмислюють процеси міграції, проблеми розв'язання конфліктів у поліетнічних спільнотах – проблеми психології міжетнічних відносин.

Чому «ми» ображаємося на «них»?

Дослідження зафіксували озвучені в ЗМІ конкретні образи москвичів: на етнічні міграційні спільноти, на владу, яка не вирішує проблеми кардинально, на самі ЗМІ, які можуть не лише об'єднувати людей, але й роз'єднувати їх, розвиваючи невдоволення (і навіть бажання помсти) в одних і страх та бажання захиститися – в інших. Образи, які регулярно озвучуються ЗМІ, стають ще одним з видів стресу й засобом для маніпулювання людьми. У частини невпевнених у собі й у своєму становищі москвичів і росіян, що перебувають у стані постійної образи, відбувається певне зниження самооцінки, спостерігаються спроби самоствердитися за рахунок «кривдника» – мігранта, вказати на мігранта як на ворога, як на причину своєї неспроможності, уразливості. Серед конкретних докорів москвичів на адресу приїжджаних – **страх перед непрофесіоналами-мігрантами, заразні хвороби, конкуренція на ринку праці, перенаселення в столиці, наступ чужої культури, а часом – витіснення корінних москвичів приїжджаними.** Образи пов'язані також із тим, що на «них» **несправедливо витрачаються «наші» гроші, і образи на «нашу [російську. – Ред.] владу**, яка не має реальної можливості регулювати ситуацію, що склалася. Утім, існує також протест проти активного, але абсолютно неприйняттого для приймаючої спільноти явища – участі приїжджаних у кримінальному житті столичного регіону.

Важливе місце в московських газетах, нерідко на перших сторінках, займає інформація про кримінальні дії поліетнічного населення: рекет, проституцію, наркоторгівлю, розбої, крадіжки, шахрайство. Усе це, іноді в подробицях, подається добродішним москвичам, які привітно приймають «гостей» з різних куточків країни й світу. І позитивної динаміки, порівняно з попередніми роками, тут не помічено. Найінтенсивніше ця інформація подається «Московским комсомольцем», особливо в рубриці «Срочно в номер» (завичай без авторського підпису), і «Московской правдой». «Аргументы и

факты» вміщують її не так часто, до того ж переважно узагальнено.

Досить часто зазначена в подібних публікаціях **етнічна або регіональна ознака** персонажів, яка, на думку авторів, напевно, і є однією з головних характеристик злочинців та найпривабливішою в інформації про них. Ось деякі лексеми з публікацій про кримінал у Москві: *кавказці* (термін, який нині трапляється найчастіше), *горці* / *хлопці кавказької зовнішності* / *приїжджі з Грузії* / *чеченці та інгуші* / *азербайджанці* / *таджики* й інші *середньоазійські народності* / *вихідці з Кавказу* / *араби* / *представники колишніх південних республік* / *циганки* – *цинічні злодійки*, *шахрайки-аферистки*, *ошуканки* / *буйний і схилений китаєць* / *іноземні сутенери* / *виходець з Вірменії* / *вихідці з Дагестану* – *зловмисники*, *гангстери*, *зграя здирників* / *лиходії-кавказці*, *здирники*, *бандити* / *брати-узбеки* / *азійці* / *вірмени* / *зарослі щетиною кавказці* / *циганський табір* / *чеченці*, *в'єтнамці* / *китайський акцент* / *громадяни Грузії* / *гості з півдня* та ін. Окрім цього, у публікаціях про кримінальне життя Москви трапляються й такі вислови: *етнічні злочинні угруповання* / *злочини в законі* – *в основному вихідці з Грузії* / *китайські* і *в'єтнамські злочинні угруповання* / *гангстерська війна між етнічними злочинними угрупованнями* та ін.

Зазвичай автори публікацій подають інформацію про конкретні злочини, але іноді, значно рідше, ніж упродовж минулих років, наводяться й узагальнюючі негативні стереотипи – про «них», про всіх. Статистичні матеріали про кримінальні дії приїжджих, що їх представлено в пресі, безсистемні, часом приблизні й навіть суперечливі. Джерела таких тверджень – спостереження й експертні оцінки правоохоронних органів. Недостовірні цифри, поширювані серед масової свідомості, також як і серед представників правоохоронних структур, навряд чи допоможуть поліпшити етнокримінальну ситуацію в місті. А зашкодити образу окремих етнічних спільнот, які влаштувалися в Москві, можуть.

Усі матеріали про кримінальну ситуацію в столиці, звичайно, не поліпшують її образ у масовій свідомості. Але ще неприйнятнішим цей образ постає перед москвичами й законослухняними гостями, коли вони бачать у пресі численні лексичні зв'язки на кшталт «Москва – і кримінал». Злочинність у сучасній Москві, що має певне етнічне забарвлення, зображується ЗМІ особливо насичено саме в публікаціях про побутове життя. Одна з них – ринкова торгівля. Злочинність, корупція, численні інші правопорушення супроводжують, за даними преси, цю сферу московського життя, турбуючи суспільну свідомість і розбурхуючи москвичів.

Небезпека неонацизму й шовінізму. Скінхеди і тероризм

Небезпека націонал-екстремістських виступів – також одна із загроз, яка озвучується в пресі. Зазначимо, що міські газети ознайомлюють москвичів з історією ксенофобії в російській столиці, повідомляючи, що й упродовж минулих століть, у переважно російській Москві були зафіксовані незначні події, які

не переросли в серйозні конфлікти на міжетнічному ґрунті. Ідея про миролюбність і гостинність москвичів, як і росіян загалом, увесь час існує в пресі.

Проте низку публікацій про різні прояви неонацизму, шовінізму, фашизму, не можна не відзначити. Особливо це помітно в яскравих заголовках, у яких часто трапляються оригінальні елементи тексту: *Скінхеди полюють на кавказців* / *Скінхеди вибрали жертву* / *Самі собі терористи* / *Гітлер бере Москву?* / *Гострий багатокутник ненависті* / *Наци підняли хайль* / *РЕЙХнуті* / *Смерть оптом і в роздріб* / *Бомбісти хімічать в Інтернеті* / *Організація об'єднаних наці* / *Морг тут недоречний* / *Погромна вдячність влади* / *Хто відповідь за базар?* / *Рани різних народів* / *Чикаго з кавказьким акцентом* / *Кавказ міг підірвати Москву* / *Московська влада співчуває* / *Конфлікт* / *Теракт* / *Чеченські бойовики чи наші бандити?* / *Страшно!*

Які в інших публікаціях, тут наявна гра слів, часом навіть певна журналістська завзятість і саркастичність. Але навіть у цих заголовках важко не помітити болю, гіркоти й занепокоєння людей станом, що склався в сучасній московській і російській спільноті.

Дії влади та регулювання міграційних процесів

Дослідження зафіксували досить велику групу публікацій, у яких столична преса висвітлює позицію місцевої влади щодо складної ситуації з міграцією. Газети повідомляють, що московська влада, маючи небагато важелів для зміни ситуації, таки намагається по-своєму впливати на неї. Хоча, як повідомляє міська преса, вона не може майже нічого зробити. З одного боку, заважають федеральні закони, а з другого, – не все вдається. Це засвідчують і опубліковані листи читачів, які викликають обурення в людей через несправедливість і незграбність у розв'язуванні складних проблем.

У ході досліджень було виявлено значну кількість публікацій, де вміщено поради й пропозиції їх авторів щодо міграційної політики. Такі поради траплялися в пресі й упродовж попередніх років, але в значно меншому обсязі: *до будь-яких незнайомих, утому числі й приїжджих, потрібно ставитися з підвищеною обережністю; як мігранти, так і москвичі змушені адаптуватися до об'єктивних культурних відмінностей; треба прислухатися до думки корінного населення, яке здебільшого не любить мігрантів і має на те підстави; треба, щоб приїжджі влаштовували своє життя, погодившись зі звичаями та правилами, що склалися в нас; приїжджі мають адекватно поводитися з нами, жителями Москви; єдиним розумним шляхом має стати недопущення компактного проживання мігрантів (закопослухняним мігрантам, а є й такі, від цього буде тільки краще); приїжджих правопорушників за їхні численні злочини треба карати, як і вимагає закон.*

Слід відзначити зростання громадянської свідомості москвичів (журналістів, експертів, читачів) щодо організації життя свого міста, прагнення зробити його по-справжньому миролюбним і спокійним.

У цілому, відзначаючи безліч позитивних напрямів у діяльності московської преси, слід підкреслити, що ЗМІ висвітлюють і багато злободенних проблем щодо

організації життя величезного поліетнічного мегаполіса. Для створення атмосфери миру й злагоди в місті необхідно (також і за допомогою ЗМІ) аргументувати

переваги спільного життя різних груп людей. Важливо також створювати необхідні умови, щоб це стало реальністю.

Примітки

¹ Наприклад, за даними Федеральної агенції з друку і масових комунікацій, прибутки від розміщення реклами лише в друкованих ЗМІ становили в 2003 році 206 млн доларів, а в 2004– уже 270 млн. Прибутки від реклами в журналах зросли впродовж цього самого періоду від 361 млн до 480 млн доларів (Данные ГИПП по доходам от размещения рекламы в печатных СМИ www.farnc.ru).

² Результати цієї роботи докладно представлено в нашій новій книзі: Малькова В. К. Полиэтническая Москва в начале нового тысячелетия: Как видит и показывает ее столичная пресса. – М., 2007. Це своєрідне продовження наших досліджень про Москву (див.: Малькова В. К. Москва – многокультурный мегаполис. – М., 2004; ін.).

³ Ці та інші елементи тексту було докладно розглянуто та описано в

наших попередніх працях. (напр. див.: Малькова В. К. Методы диагностики этнической толерантности в СМИ (на примере российской прессы) // Диагностика толерантности в средствах массовой информации. Ред. Малькова В. К. – М., 2002; Малькова В. К., Тишков В. А. Этничность и толерантность в средствах массовой информации. – М., 2002; ін.).

Переклад Олександра Васяновича